

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын
Чыңгыз Айтматов атындагы тил жана адабият институту

Д.10.09.395 Ведомстволор аралык Диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда

УДК: 894.341:372.882(575.2)(043.3)

КЫДЫРОВА ПАЗИЛЕТХАН МАМАТКУЛОВНА

С.ОМУРБАЕВДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК
ИЗДЕНУУЛОРУ

Адистиги 10.01.01 – кыргыз адабияты

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын

изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

авторефераты

Бишкек – 2011

Диссертация Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз адабияты кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: филология илимдеринин доктору,
профессор К.Артыкбаев

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору,
Искендерова С.И.
филология илимдеринин кандидаты,
доцент Садыров М.С.

Жетектөөчү мекеме: И.Арабаев атындагы Кыргыз
мамлекеттик университетинин
кыргыз адабияты кафедрасы

Диссертация 2011-жылдын «___» _____ саат «___»
Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине (тең уюштуруучу Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна) караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражаны ыйгаруу боюнча тизилген Ведомстволор аралык Д.10.09.395 диссертациялык кеңештин жыйынында жакталат. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспекти, 265-а

Диссертация менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2011-жылдын «___» _____ жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты Сабитова Э.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Кыргыз адабиятында роман жанрынын өнүгүшүнө олуттуу салым кошкон жазуучулардын бири – Кыргыз эл жазуучусу Сагындык Өмүрбаев. Ал 50-жылдары адабият майданына келип, артына эпикалык чыгармачылыктын көптөгөн көркөм мурастарын калтырып кетти. Дегинкиси, көркөм сөз өнөрүнө орчундуу салым кошкон жазуучулар бир топ. Алардын чыгармачылык жекече жүзүн, адабиятка алып келген идеялык-эстетикалык табылгаларын илимий негизде изилдөө иштеринин кийинки учурда жакшы жолго коюлуп келе жатышы алгылыктуу көрүнүштөрдөн болуп саналат. Алардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн, көркөмдүк изденүүлөрүн, улуттук адабиятка кошкон салымын ар тараптан кеңири иликтөөгө алуу кыргыз адабият таануу илими үчүн азыркы учурда өтө актуалдуу. Бул жагынан жазуучу С.Өмүрбаевдин жалпы чыгармачылыгын тарыхый жана теориялык жагынан системалуу караштыруу, жалпылоо демилгеси бүгүнкү күнгө чейин ишке ашпай келе жатканын айта кеткенибиз жөндүү. Мындай адабий проблемаларды иликтөөнү биз өз алдыбызга койгонуубузду айта кетүүгө туура келет.

Алгач бирин-экин ыр жыйнагын, бир катар повесттерин, кийинчерээк романдарын жана котормолорун жараткан сүрөткердин чыгармачылык изденүүлөрү кандай жол менен жүрдү, көркөм-эстетикалык кандай табылгаларга ээ болду анын оош-кыйыштары кандайча көрүндү, жазуучулук стихиясы кантип калыптанدى, алар кандай каралышы керек деген маселелердин башын ачуу адабият таануубуздагы актуалдуу жана орчундуу проблемалардан болуп саналарына шек жок.

Ошондуктан соңку мезгилде кыргыз адабиятынын тарыхынын маселелери менен алпурушкан адабиятчылар өздөрүнүн чыгармачылык изденүүлөрү менен айырмаланган прозачылардын, акындар менен драматургдардын көркөм дүйнөсүн ар тараптуу иликтөөнү жандандырганы байкалат. С.Өмүрбаевдин кыргыз адабиятында, өзгөчө, проза жанрында үзүрлүү иштеп келе жаткандыгы тууралуу бизге чейин бир катар изилдөөчүлөр, адис сынчылар өз байкоолорун айтып келишти. Алардын кепчилдиги “...Жазуучунун ар бир каарманды өз тилинде сүйлөтүп, окуяларды элестүү сүрөттөгөнүн, анын чыгармалары совет доорунун адабиятына өчпөс из калтыра алгандыгына басым жасашат”¹.

Бирок С.Өмүрбаевдин жалпы чыгармачылыгы тууралуу буга чейин жарыяланган обзордук макалаларда, рецензияларда көптөгөн туура ой-пикирлер айтылганы менен, айрыкча, анын романдарынын идеялык-көркөмдүк, эстетикалык жана поэтикалык өзгөчөлүктөрү жөнүндө жеткиликтүү деңгээлде иликтөөлөр жүргүзүлбөй келди. Маселен, бизге чейин жазуучунун “Көктөмдөгү кыштак” повестинин уландысы “Бороондуу күндөр” романы экендиги, негизинен, С.Өмүрбаевдин чыгармалары бирин-экинчиси улап турары, демек, булардын жалпы идеялык-көркөмдүк багыты бир нукта экендиги жөнүндө айтылган эмес.

Бирок 2002-жылы профессор А.Садыков түзгөн КРнын КИУАдан жарыяланган “Кыргыз адабиятынын тарыхы” аттуу жыйнактагы (7-том 168-186-бет) С.Өмүрбаевдин портреттик бөлүмүндө, атап айтканда, калемгердин “Тоту” (“Алтын жылдыз”) повести, “Телегей”, “Өзгөргөн өрөөн” романдары жөнүндө

¹ Сарыпбеков Р. Дыйкан калемгер // Кыргызстан маданияты. – 1990.- 8-нояб.

кененирээк сөз болгондугу тууралуу айтпай кетүүгө болбойт. Бирок адабиятчы анда жазуучунун алгачкы чыгармачылык изденүүлөрү (поэзия жана проза жанрындагы) котормолору жана анын кийинки учурда жарыялаган “Кер өзөн” (1989), “Өрттүү кечүү” (1990) аттуу чыгармалары жөнүндө кеп козгогон эмес.

Тактап айтканыбызда, буга чейин А.Садыков “Мезгил менен адымдаш” (1987) чыгармасында (“Жазуучунун соңку эки романы” аттуу макаласында) С.Өмүрбаевдин “Өрттүү кечүү” романын 1984-1986-жылы алгачкы ирет жарыяланган I, II китептери тууралуу өз ойлорун келтирген. Ал эми ушул эле чыгарманын 1990-жылы көптөгөн оңдоолор, толуктоолор киргизилип, кайрадан жарык көргөн нускасы тууралуу сөз кылган эмес.

Ошондой эле, бул чыгарма тууралуу ошол учурда С.Тиллебаев, К.Эдилбаев, Р.Сарыпбековдордун да макалалары жарык көргөн. Бирок булар дагы романдын биринчи ирет басылышы жөнүндө гана сөз кылышкан.

Ошондуктан С.Өмүрбаевдин алгачкы чыгармачылык изденүүлөрү, котормолору “Өрттүү кечүү”, “Кер өзөн” романдары кеңири изилдөөлөргө муктаж. Жалпысынан, автордун ар бир чыгармасына өз-өзүнчө макалалар жарыяланып, ишти жазууда алар зарылчылыгына жараша пайдаланылды. Алардын көпчүлүгүндө туура ой-пикирлер, байкоолор айтылгандыгы, ошону менен бирге, айрым бир талаштуу көз караштардын да болгондугу ишибиздин күн тартибине коюлуп, кыргыз адабият таануу илиминде С.Өмүрбаевдин чыгармачылык портретин түзгөн атайын илимий иш жүргүзүүгө аракеттер жасалды. Ушул маселелер иштин актуалдуулугун аныктайт.

Изилдөөнүн объектиси. 50-90-жылдардагы адабий сын жана адабият таануудагы процесстер, Сагындык Ёмүрбаевдин поэтикалык, котормочулук жана прозалык изденүүлөрү менен табылгалары

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөбүздүн башкы максаты С.Өмүрбаев өндүү эл жазуучусунун чыгармачылык изденүүлөрүндөгү оригиналдуулугун жана индивидуалдуулугун тарыхый-адабияттык планда карап чыгуу экендигин эскерте кетүү кажет. Анткени социалисттик реализмдин чыгармачылык принциптери бекем жашап турган кырдаалда жашап, ошол нукта жазып, ойлонуп келген сүрөткердин турмушту таанып билүүдөгү, образдуу сүрөттөөдөгү, сөз менен иштөөдөгү аракеттерине, жалпысынан, анын калемгерлик калыптанышына негизги көңүл бурулду.

Бул максаттарды жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкү милдеттерди алдыга койдук:

- жазуучунун алгачкы чыгармачылык изденүүлөрүндөгү негизги багыттарды аныктоо;
- роман жанрында көркөм образдарды жаратуудагы чеберчилиги менен бирге жазуучунун такшалуу жолундагы мүнөздүү учурларды белгилөө;
- кыргыз романистикасынын өнүгүшүнө жазуучунун кошкон салымдарын ачып көрсөтүү;
- романисттин кыргыз адабиятындагы ордун белгилөө;
- жазуучунун романдары жөнүндө талаш-тартыштуу маселелердин табиятын илимий негизде ачып берүү;
- прозалык чыгармаларындагы идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрдү талдап көрсөтүү;

- жазуучунун кёркөм тилге жасаган мамилесинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

- Жазуучу С.Ёмүрбаев кыргыз окурмандарына кеңири белгилүү чыгармаларында, кыргыз жергесинин Октябрь революциясынан тартып баштапкы кыргыз чейинки панорамасын толук камтып Октябрдын идеалдары социализмдин жеңиштери менен кыргыз элдик кыргыз чыгармачылыгына чагылдырган кёркөм летопистерди жараткандыгы;
- С.Ёмүрбаевдин котормолору анын жеке өнөрканасында өзүнчө жана кетерүү менен бирге, кандайдыр бир деңгээлде кёркөм эстетикалык өзгөчөлүккө ээ болуу менен, баштапкы кёркөм котормо өнөрүнүн өсүшүнө да белгилүү салым кошкондугу;
- С.Ёмүрбаевдин романдарында турмуш чындыгын кёркөм образдар аркылуу эстетикалык алуу, портреттик деталдарды, сюжеттик элементтерди, композициялык жайгаштырууларды ыктуу колдоно билүү менен сөз өзгөчөлүктөрүн, диалогторун айкалыштыра алуу сыяктуу кёркөмдүк касиеттер жазуучунун өзгөчө прозалык чыгармаларында көбүнчө өз ордун тапкандыгы;
- Жазуучу өзүнүн тил боюнча койгон теориялык маселелерин, өзүн жазган чыгармаларында, иш тажрыйбасында абдан диалектикалык биримдикте ишке ашыргандыгы менен айырмаланат.

Изилдөөнүн илимий жабылыгы. Сагындык Ёмүрбаевдин адабий мурастарынын биринчи жолу системалуу, толук түрдө изилденгендигинде жана жалпылангандыгында, алардын кёркөм-эстетикалык маани-маңызынын ачылгандыгында. Социалисттик коомдун сүрөткеринин калыптанышын жана анын чыгармачылык изденүүлөрүнүн улут адабиятынын өсүшү кыймылына кошкон салымын, өзгөчөлүктөрүн аныктоого алынгандыгында.

С.Өмүрбаевдин чыгармачылык жактан калыптануу процессин, анын улуттук адабияттын тарыхындагы ээлеген ордун, сүрөткерлик жекечилигин өзүнчө илимий проблема катарында кароодо турат.

Жазуучунун реалисттик сүрөттөөнүн сырларын өздөштүрүшү, котормодо балдар адабиятын өнүктүрүүгө жасаган далалаттары, роман жанрынын поэтикасын, анын сөз менен иштөө маданиятынын күчү канчалык деңгээлде экендигин ачык көрсөтүүгө аракеттер жасалды.

Ошондой эле, С.Өмүрбаевдин чыгармачылыгына мүнөздүү идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрдү, өзгөчө, анын 80-90-жылдарда жарыялаган романдары тууралуу ар тараптан иликтөө жүргүзүү диссертациялык иштин жаңычылдык мүнөзүн белгилейт деп эсептейбиз.

Изилдөөнүн методологиялык негизин кыргыз адабиятчылар: К. Асаналиевдин, К. Артыкбаевдин, А. Садыковдун, С.Жигитовдун, С.Байгазиевдин, О.Ибраимовдун, А.Эркебаевдин, А.Акматалиевдин, К.Даутовдун эмгектеринин илимий жоболору тизди.

Илимий иштин практикалык мааниси. Диссертацияда каралган проблемалар жана алар боюнча чыгарылган жыйынтыктар жогорку окуу жайынын филология факультеттеринде “Кыргыз адабиятынын тарыхы” курсун

окутууда, студенттерге атайын семинар катарында, курстук жана дипломдук иштерди жазууда көмөк көрсөтө алат. С.Өмүрбаевдин айрым чыгармалары орто мектептин “Кыргыз адабиятынын программасына” киргизилгендиктен, эмгек мектеп мугалимдерине, методисттерине да жардам берет. Ошондой эле, жалпы С.Өмүрбаевдин чыгармачылыгына кызыккан көптөгөн окурмандардын адабий түшүнүгүн байытууга көмөк болмокчу.

Изилдөөнүн апробацияланышы. Диссертация КУУнун кыргыз адабияты кафедрасында аткарылды. Изилдөөнүн жүрүшүндө диссертациянын негизги мазмуну боюнча макалалар КУУнун “Вестник” журналынын серияларында жана “Эл агартуу” журналдарында жарык көрдү.

Иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин филология факультетинин кыргыз адабияты, дүйнөлүк адабияттын тарыхы жана теориясы кафедраларынын кошмо жыйынында талкууланып, жактырылган жана коргоого сунуш кылынган.

Изилдөөнүн структурасы. Диссертация киришүүдөн, үч главадан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

Изилдөөнүн негизги мазмуну.

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты, милдеттери анын адабий сын жана адабият тарыхы тарабынан изилдениш абалы, эмгектин биз таянган методологиялык жана методикалык принциптери, илимий жаңылыгы жана практикалуулугу белгиленди.

Биринчи глава “С.Өмүрбаевдин алгачкы чыгармачылык изденүүлөрү” деп аталат жана ал эки параграфка бөлүнгөн:

§1. Поэзия жана проза жанрындагы чыгармалары.

§2. Котормолору.

Эгерде жазуучунун жеке өмүр баянындагы, адамдык тагдырындагы айрым маалыматтарды көңүлгө түйүп карап көрсөк, анда С.Өмүрбаевдин сөз өнөрүнүн чарбасына аралашканы кокустук эмес, мыйзам ченемдүү көрүнүштөрдүн бири экендигине оңой эле ынанууга болот.

С.Өмүрбаев Нарын жергесинде 1930-жылы (азыркы Нарын облусу, Кочкор району, Ак-Кудук айылында) туулуп, балалык мезгилин ошол аймакта өткөргөн. Бул жерде жашап турган маданий жана адабий салт С.Өмүрбаевдин көркөм сөз өнөрүнө болгон жаштык ышкысын тутантпай коймок эмес. Бул жагдай туурасында жазуучу өзүнүн “Окуп бүтпөс китебим - киши” аттуу макаласында мындай деп жазат: “Менин адабиятка болгон шыгымды көктөткөн мектептеги тил-адабият сабагы, ал сабактын мугалими Молдалиев деген агай болду. Анын эркелеткен үнү, мээримин төгүп жылмайган өңү көзүмөн кетер эмес... Бирок агай өткөн согуштан кайтпай калды...”

...Ошондогу адабият сабагы болбогондо, кийин окуган институтту бичтөөрүм да кичимен эле. Айылда энесиз калган кызыл чиедей бөбөктөрүм кези мен кетпей, аларды калкалап жүргөн курган майып атам дайыма кез алдымда турчу. Китеп окутуп угууга калганда жаныгынан жаткан маркум энем мен китепти шакылдатып окуп жатып бир жерине токтогонумда, ошол баракты тизик бичтөөчү эмес. Мына китепти ардактоонун бир белгиси»¹

¹ Өмүрбаев С. Окуп бүтпөс китебим – киши // Кыргызстан маданияты. -1978. - 31-авг.

Мына ушул сыяктуу өбөлгөлөр болочок жазуучунун көкүрөгүнө терең из калтырып, жан дүйнөсүнө таасир тийгизип, чыгармачылык шыгынын ойгонушуна түрткү болуу менен бирге көркөм өнөр жөнүндөгү ой-тилегинин аз-аздап катмарланышына белгилүү даражада шыкак берген. Анын балалык чагы Улуу Ата Мекендик согуштун коогаландуу кыйын мезгилине туш келип, ошол учурдагы кыйынчылыктар жазуучунун көкүрөгүнө өзүнүн тамгасын баскан. Болочок жазуучу согуш алдында чыккан элдик эпостордон: “Жаныш-Байыш” менен “Курманбекти”, “Кедейкан” менен “Саринжи-Бөкөйдү” жатка өздөштүргөнгө чейин жетишкен.

Калкыбыздын фольклордук мурастары келечектеги сүрөткердин калемгерлик ышкысынын өсүшүнө өзүнүн оң таасирин тийгизген. Ёзүнүн курбалдаш калемдештери сыяктуу эле С.Өмүрбаев жергиликтүү профессионал жазма адабияттын үлгүлөрүнөн да азыктанбай кое алган эмес. Анткени элет жеринде туулуп-өсүп, согуштун каарын тарткан өспүрүм дүйнөлүк адабияттан эмес, жергиликтүү адабий туундулардан азыктанган.

С.Өмүрбаев – кыргыз адабият майданына 50-жылдары келип, кара сөз жанрында үзүрлүү эмгектенип, котормочулук өнөргө да кыйла күч жумшаган.

Чыгармачылыгын көпчүлүк кыргыз калемгерлериндей эле ыр жазуу менен баштап, бирин-эки ырлары 1949-жылы республикалык жаштар гезиттерине жарыяланып, 1950-жылы жазуучулар К.Маликов жана Я.Шиваза түзгөн “Жаш акындар” аттуу ыр жыйнактан “Тынчтык-таалай”, “Кызуу эмгек”, “Жаңы Кытай”, “Караколум”, “Жылкычы” аттуу ырлары жарык көргөн. Алсак, “Тынчтык-таалай” аттуу ырында жаштардын билимге ынтызарлык маанайы берилсе, “Кызуу эмгек” аттуу ырында согуштан кийинки күжүрмөн эмгектин элесин окурмандарга таасирдүү берүү аракети байкалат. Поэзияда өз күчүн сынап көрүү жаш акынга туңгуч “Тынчтык нуру”¹ (1954) аттуу ырлар жыйнагын чыгарууга мүмкүндүк берди. Андан жаркыраган жазга күрдөөлдүү эмгекке, таалайлуу балалыкка арналган ырларын кезиктиребиз.

Жыйнактагы ырлар кшндөлшк актуалдуу темаларга карата жазылганына карабастан, көркөмдүк деңгээли алашем эле. Анткени автор али тажрыйбасыз, али үйрөнүү жолунда эле. Ошондуктан бул жыйнак тууралуу адабиятчы Б.Ашымбаевдин “Жаш акындын биринчи чыгармасы”² аттуу макаласында айткан ой-пикирлеринин айрымдарына гана кошулууга болот. Себеби Сагындык Өмүрбаев бул жыйнактагы ырларында мүмкүндүгүнүн жетишинче, поэтикалык илеп бере алган чыгармаларды да жарата алгандыгын айтпай кетүүгө болбойт. Мисалы, “Энем” аттуу ырында автор энесине болгон сүйүүсүн конкреттүү, жылуу илеп менен берүүгө астейдил аракеттене алган. 50-жылдарда жарык көргөн бул ырга обончу А.Атабаев обон жазып, анын 60-70-жылдардан бери радиодон ырдалып жүргөнү да бекеринен эместей.

Ыр кийинчерээк “Эне жөнүндө баллада” деп аталып калган³.

Тамчыдай денендеги сүтүң менен,
Талпынтып ак бешикке баккан энем.
Нуруңа, мээримине магдыраткан,

¹ Өмүрбаев С. Тынчтык нуру. –Ф., Кырг. мамбас, -1954. -94-б.

² Ашымбаев Б. Жаш акындын биринчи чыгармасы // Ленинчил жаш, -1954. 25-авг.

³ Алагушев Б. Ала-Тоо таңшыйт. –Ф.: Кыргызстан, 1985, 134-б.

Маңдайда менин батпас күнүм белең.

Кайырма:

Асыл энем, таалайым энем,
Жыргалым сен, бакытым сен.
Сүйүктүү менин энем.

С.Өмүрбаевдин турмушунда ага билим берген агайы аны туура жолго салганын чын көңүлдөн “Агайыма” аттуу ырында билдирет. Мына ушундай чыгармалардын катарын “Уят”, “Ок”, “Өмүргө” аттуу ырлары да улантат.

Ал көлөмдүү эпикалык чыгарма жаратууга аракеттенип, “Айна” аттуу ырлар жана поэмалар ¹ (1957) жыйнагын жазган. Андагы өзгөчө балдарга арналган “Нургүлгө”, “Бала”, “Уулума” аттуу ырлары аздыр-көптүр кенже балдарга карата жазылган чыгармалардын катарын толуктагандай таасир калтырат. Ал эми “Айна” поэмасы – автордун турмуш көрүнүштөрү тууралуу лирикалык ой-толгоолор менен көркөмдөлүп жазылган алгачкы келүүчү чыгармасы.

С.Өмүрбаев чыгармачылык ишинин алгачкы жылдарында поэзия менен катар, проза жаратууга да дилгирлигин көрсөткөн. Маселен, “Жеңишбектин жолдоштору” (1956), “Көктөмдөгү кыштак” (1959) аттуу повесттери анын эпикалык пландагы алгачкы саамалыктары болуп эсептелет.

“Жеңишбектин жолдоштору” повестинде согуштан кийинки учурда айылда мектеп жашындагы пионер балдарынын окууга, эмгекке умтулуусу, аларды окуткан Сапар аттуу мугалимдин иш-аракеттерин чагылдыруу аркылуу Кочкор жергесинде болуп өткөн окуялар сүрөттөлөт.

Ал эми “Көктөмдөгү кыштак” повестинде 30-жылдардагы алыскы тоо арасындагы бир кыргыз айылынын (тагыраак айтканда, Кочкор өрөөнүндөгү) турмушунан кабар берилип, мектеп босогосун жаңы гана аттаган кыштак балдарынын далай машакаттардан кийин окуу иштеринде ийгиликтерге жетишкенин чагылдыруу менен, мына ошол мезгилде совет бийлигине каршы алдыртан жойлогон кулактардын колхоздук түзүлүшкө кара санашканы – мектепти өрттөгөнү, балдардын сүйгөн мугалими – Жайнакты оор жарадар кылышкандары - баяндалган.

Ушул чыгарманын аягында чечилбей калган окуялар анын кийин жазган “Бороондуу күндөр” (1963) романында улантылып, идеялык-тематикалык жана образдык жагынан тереңдетилет.

Бирок анын чыныгы сүрөткерлик жүзү прозалык (60-жылдардын башталышынан тартып жарык көрө баштаган) чыгармаларында көбүрөөк көрүнгөн.

I главанын 2-параграфында автордун котормо жанрындагы изденүүлөрү каралат. Анын калеминин такшалышына, сүрөткер катарында калыптанышына котормо ёзщнчёлщктщщ чоъ таасир тийгизген көрүнүш болгон.

Балдар жазуучусу К.Чуковскийдин “Доктор Айболитин” (1953), өзбек акындары Г.Гулямдын “Ырлар” (1955), Миртемирдин “Ырдестем” (1968) жана дагестан акыны Г.Цадасанын “Өмүрүм” аттуу жыйнагын (1960), ошондой эле И.Поповдун “Үй-бүлөм” пьесасын (1960), С.Михалковдун “А силердечи?”

² Өмүрбаев С. Айна. Ырлар жана поэмалар. –Ф., 1957, 89-б.

(1963), “Менин досум” (1967), “Күн чубак” (1980), “Тамсилдер, жомоктор, ырлар” (1983) чыгармаларын кыргызчалаган.

С.Өмүрбаев котормолорунда сөздөрдүн эквивалентин кыргыз тилинде туура табууга, түп нускалардын (оригиналдын) стилдик-интонациялык өзгөчөлүктөрүн толук сактоого аракет кылган. Бирок автордук ойлор котормочунун ички түшүнүүсү менен берилип, айрым учурларда эркин которуулары да учурайт.

Бул тууралуу адабиятчы К.Ботояров өзүнүн “Балдар адабиятынын котормолорун барактап...” аттуу макаласында төмөнкүчө ой бөлүшөт: “С.Михалковдун тамсилдери менен жомокторун жана ырларын С.Өмүрбаев 30 жылдан ашуун убакытта үзбөй которуп келе жатат. Ал С.Михалковдун “Менин досум” жыйнагын 1967-жылы, “А Силердечи?” аттуу китебин 1963-жылы, андан мурда 1953-жылы К.Чуковскийдин айтылуу “Доктор Айболитин” которгонун бул чыгармалар биздин балдардын абдан сүймөнчүктүү китептеринен болгонун жакшы билебиз. Бирок С.Өмүрбаев С.Михалковдун тамсилдеринен көрө, анын жомокторун жакшы которгон. Себеби тамсилди прозаиктерге караганда, сатирик акындар которсо оң болот бейм”¹ - дейт. К.Ботояровдун ойлоруна кошулууга болот. С. Өмүрбаев орус эл жазуучуларынын, өзгөчө, балдарга арналган кызыктуу жомокторун, тамсилдер менен ырларын кыргыз элинин жаш жеткинчектерине жакындан таанытууга аракет кылгандыгы байкалат.

С.Өмүрбаевдин котормолору анын жеке өнөрканасында өзүнчө жүк көтөрүү менен бирге, кандайдыр бир деңгээлде көркөм эстетикалык өзгөчөлүккө ээ болуу менен, бүгүнкү көркөм котормо өнөрүнүн өсүшүнө да белгилүү салым кошкон.

Иштин II главасы “С.Өмүрбаевдин романдарында социалисттик чындыкты туура чагылдыруу, көркөм образдарды түзүү маселелери” деп аталат. Бул бөлүмдүн биринчи параграфында “Бороондуу күндөр”, “Көк жайык”, “Кер өзөн” романдарынын идеялык-тематикалык багыты, проблематикасы каралса, ал эми иштин 2-параграфында “Телегей”, “Өзгөргөн өрөөн”, “Өрттүү кечүү” романдарындагы образдар системасы, каармандардын мүнөз маселеси талдоого алынат.

Жазуучунун көпчүлүккө белгилүү алгачкы романы “Бороондуу күндөр” (1963) жарыяланганга чейин, жогоруда айтылгандай, анын “Көктөмдөгү кыштак” (1959) повести жарык көргөн. Бул повестте сүрөттөлгөн Баалы, Алмас, Жайнак аттуу каармандардын тагдырлары кийин “Бороондуу күндөр” романында улантылып, андан ары “Көк жайыкта” (1978) тереңдетилип, аягында “Кер өзөн” (1989) чыгармасында толук чечмеленет.

Бирок бул чыгармалардагы окуялардын өнүгүштөрү ар башка мезгилдерди чагылдырганы менен, алардагы көркөм сюжет жана образ түзүү маселесин биринен-бирин бөлүп кароого болбойт. Анткени С.Өмүрбаевдин адегенде жарыяланган “Көктөмдөгү кыштак” повестиндеги каармандардын тагдырлары кеңири сүрөттөөгө арзырлык материалды бергендиктен, автор аны роман формасында (“Бороондуу күндөр”, “Көк жайык”, “Кер өзөндө”) сүрөттөөгө мажбур болгон. Ошондуктан жазуучунун алгач “Көктөмдөгү кыштак” повестин

---

¹ Ботояров К. Балдар адабиятынын котормолорун барактап... // Кырг. мад., -1985, -11-апр.

окубаган окурман анын соңку “Кер өзөн” романында көтөрүлгөн проблемалардын, образдардын толук кандуу чечмеленишине түшүнбөйт. Жазуучу турмуш чындыгын адамдардын көркөм образдарын түзүү аркылуу чагылдырат эмеспи. Ошондуктан алардын турмуш-тиричилигинен, жүргүзгөн күрөштөрүнөн, ойлогон ой-санаасынан келип чыккан каармандардын индивидуалдуу жан дүйнөсүн ар тараптан кеңири иликтеп, эсте кала турган күчтүү инсандык (личносттук) мүнөздөрдү ачып берүү алардын башкы милдети экендиги жалпыга маалым. Чыгармада көркөм образдарды түзүү оной эле жүзөгө аша калчу иш эмес. Ал үчүн чыгармачыл адам (акын же ырчы, жазуучу же сүрөтчү) өзү жазмак болуп жаткан турмуш чындыгын терең билгендиги, дүйнө таануусунун масштабдуулугу талап кылынат. Бул жагынан алганыбызда, С.Өмүрбаев кыргыз адабиятына 50-жылдары келген учурда көркөм адабияттын алдында совет элинин Улуу Ата Мекендик согуштагы эрдик көрсөткөн иштери, ошол эле учурда тылдагы күжүрмөн эмгектер жана согуштан кийинки турмушту чагылдыруу милдеттери турган.

Бул мезгилде кыргыз прозасында алгачкы жолу согуш турмушун кеңири адамзаттык маселелер менен айкалыштыра терең изилдеген У.Абдукаимовдун “Майдан” романы (1961), Ч.Айтматовдун согуш темасындагы повесттери жарык көргөн. Булардан кийин С.Өмүрбаев “Бороондуу күндөр” (1963) романында согушту эл башына түшкөн оор сыноо катары чагылдырган.

Жазуучунун проза жанрындагы алгачкы романы “Бороондуу күндөр” адегенде 1963-жылы, оңдолуп толукталган нускасы 1972-жылы жарыяланган. Бул чыгармасында Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги Кочкор өрөөнүнүн турмушун кеңири сүрөттөөгө аракеттенип, андагы элдин фронтко жөнөшүн, тылдагы кыйынчылыктарды, эмгек процессин согушка кеткен Карач, Дербиш, Чомор, Дакилердин орто жолдон качып келишип, айылда тоо арасында жашырынып, элге-журтка салган бүлүктөрүн, булар менен сөзү бир Тынай башкарманын элге билгизбей колхозду бузуп начарлатышын, бирок Бердиштин согуштан келип, качкындарды карматышын көп адамдардын тагдырларына тыгыз байланышта сүрөттөп, тылда да фронттогудай оор кыйынчылыктар болгондугун, аны советтик адамдардын жеңе билгендигин баяндаган.

Жеңиштин келиши менен аяктаган “Бороондуу күндөрдүн” түздөн-түз логикалык уландысы, анын экинчи китеби “Көк жайык” романы 1978-жылы жарыкка чыккан. Автор “Бороондуу күндөрдө” согуш учурундагы ооруктагы турмушту чагылдыруу менен, “качкындар проблемасын”, алардын тийгизген терс таасирлерин сүрөттөсө, “Көк жайык” романында согуштан кийинки мезгилде чарбаларды калыбына келтирүүдөгү колхозчулардын күжүрмөн эмгегин, элдин жаңыча жашоого умтулушун, алардын жеке турмушундагы оошкыйыштарын реалисттик планда сүрөттөө менен “Бороондуу күндөрдө” башкы каармандардын бири катары көрүнгөн Бердиштин образын жаңы кырдаал, жаңы окуяларга байланыштуу бул чыгармада андан-ары тереңдетип жүрүп отурган. Ошондой эле, Баалы апанын, Алмас, Анаркүл, Жайнактардын (“Көктөмдөгү кыштак”, “Бороондуу күндөрдөн”) бери келе жаткан өмүр таржымалын уланткан. Мындан сырткары, Кочкор аймагынан чыккан мурунку тап душмандары – айлакер Балтабай, Кадыр, Мукаштар менен күрөшүүдө Бердиш менен биргеликте айылдагы колхозчулар – Касым, Түкө, Мендек аттуу

карыялардын жогорку бийлик органдарынын адилеттүү колдоосу астында жүргүзгөн күрөштөрү чагылдырылат.

Согуштун татаал кырдаалына байланыштуу бардыгын фронт үчүн берген тылдын ал кезде кыйла алсыздангандыгы белгилүү. Анткени айыл-кыштактар, колхоз-совхоздор эр-бүлөнүн, техниканын, материалдык базанын жетишсиздигинен көп кыйынчылыктарга дуушар болгон. Ошондо карапайым эмгекчи адамдардын таман акы, маңдай теринин эсебинен жашап, колхозду бүлдүрүп, бирок билинбей жүргөн зыянкеч Балтабай, Мукаш, Суранаалы, Кадырлардын согуштан кийинки эле ыплас иштери кеңири сүрөттөлүү менен чектелбестен, чыгармада автор алардын ар биринин мурдагы басып өткөн өмүр жолдорун, ой-санаасынын кандай чөйрөдө калыптангандыгын ачып берүүгө көп күч жумшаган.

Ал эми Бердишке жан тартып, анын ишинин акыйкаттуулугуна колдон келишинче көмөктөшкөн Касым, Түкө өңдүү адамдардын мүнөздүк тарыхы да романда кеңири сүрөттөлгөн. Бирок мүнөздүк баяндамалар, образдардын мүнөздүк тарыхын тизмелеп көрсөтүүлөр менен бирге, бул чыгармада сөздүн толук маанисиндеги көркөм сюжеттик кырдаалдарды ишенимдүү, логикалык табигыйлыгы менен сүрөттөөдө, ошого байланыштуу көркөм образдардын кыймыл-аракетинин ишенимдүү динамикасын ачууда автор тарабынан кетирилген солгундуктар да кездешпей койбойт.

Бердиш (Кутман карыя менен Баалы апанын улуу баласы) адегенде, “Көктөмдөгү кыштак” повестинде колхоз кампачысы катары таанылып, “Бороондуу күндөрдө” фронтко кетип, анан чыгарманын аягында райкомдун секретары тарабынан колхоз башкармалыгына келүү менен, кийинки “Көк жайык” романында анын жетекчилиги астында жүргүзүлгөн иштер, согуштан кийинки айыл турмушу көркөм баяндалат. С.Өмүрбаевдин жогоруда аталган чыгармаларындагы негизги кейипкерлердин дагы бири – мугалим Жайнак (Бердиштин иниси) менен Анаркүлдүн сүйүүсү алгач, “Бороондуу күндөр” романында сүрөттөлүп, бирок Анаркүлдү Жайнакка жеткирбей, Карач (Байзак ажынын баласы) ала качып, Жайнак сүйгөнүнө жетпеген армандуу образ катары таанылат.

Ал эми “Кер өзөн” (1989) романынын алгачкы эле барагын окуганыбызда, Эркиндин (Жайнактын баласы) мүрзөсүнө күндө бир абышка барып куран окуп жүргөнү, анын аянычтуу абалы сүрөттөлөт. Чыгармадагы карыянын аты – Жайнак. Суроо туулат. Бул “Бороондуу күндөр” романындагы Жайнакпы же жаңы Жайнакпы?

Жок, бул романдын сюжеттик өнүгүүсүндө жаңы Жайнак эмес эле, баягы “Бороондуу күндөрдөгү” Жайнак экени анын “Кер өзөн” романында Анаркүлдү эскерүүсү болду. Демек, чыгармадагы карыя (прототиби - автор) Жайнактын образы алгач, “Көктөмдөгү кыштак” повестинде сүрөттөлгөндөй билими бар, келишимдүү мугалим катары таанылып, “Бороондуу күндөр” романында Анаркүлгө болгон сүйүүсү ойгонуп, бирок ага жетпей, (себеби жогоруда айтылды) фронтко кетип, “Көк жайык” чыгармасында согуш бүтүп, жакында барып каларын билдирген Жайнак ошондон дайынсыз кеткен. Бирок автор Жайнактын кийинки жеке индивидуалдуу тагдырын “Кер өзөн” романында реалисттик-психологиялык абалда, көркөм чеберчиликте сүрөттөгөн. Поездде согуштан келе жаткан Жайнакка жолдон казак жолоочулар (эрди-катын)

жолугуп, алар Фрунзеге чогуу түшүшкөндө түнкү саат 11-12лер эле. Түн бир убак болгонунанбы, андан да үй ээсинин ак сөзүнөнбү, алар жепирейген жер там үйгө чогуу киришкен. Эс алышканча болбой, сырттан ээрчише кирген үчөө, сапар тартып келгендерди тооруп калышат. Бул учурду чыгармадан окуп көрөлү: “Жанатан бу отургандардын көңүлүн улап Жайнак күлө багып, аз гана татып отурган эле, эми ээ-жаа бербей бараткан топтон кантип бөлүнөөрүнө башы катты. Туруп баса берсе да болмок, бирок атайы ээрчитип келишкен мынабу үй ээлеринен чыга албай, айрыкча булардын арасында аларга барбана көпөлөк болгон аялды аяды. Ал жарылдаган мастын улам бирине эбилип-жагылып, аларды тынчытууга далбас урат, бирок...”¹ (34-б.)

Ошондо биринен-сала бири бошой калган бөтөлкөлөр калып, алар өз оюндары (себеби, булар кумарпозчулар болчу) картага киришип, анан алардын бул абалын жактырбай, бүшүркөй отурган Жайнакка “Сен акча чыгарбайсыңбы?” – деген шылтоо менен кыр көрсөтүшүп, аңгыча эле Жайнакты арачалаган үйдөгү аялга бычак салып ийишет.

Көрсө, үй ээсинин кумарпозчулардын тобунан экендиги анын: “шордуу аялымды – ушул жигит жутту!” – деген жалган сөзүнөн байкалат.

Ошентип, “Бейкүнөө бирөөнүн аялын өлтүргөн!..” – деген айып менен 15 жылга кесилген Жайнак (“Кер өзөн” романында) түрмөдөн чыгып, өз айылына жол тартты – деп сүрөттөлгөн.

Бул окуяда автор, Жайнактын 15 жылга ак жеринен соттолгонун билдиргени менен анын өзүн-өзү сот учурунда коргогон учурларын романда чагылдырбайт. Бирок ошол түнкү окуяда жазуучу башынан бири-бирине каршылаш жүргөн контрасттык образдарды Карач менен Жайнакты кайра жолуктурат. (Себеби жанагы түнү үйгө сырттан ээрчише кирген үчөөнүн бирөөсү – Карач болот. Бул чыгармада чагылдырылат.) Ошондой эле, бул түнкү жолугушууда (казак эрди-катындын үйүндө) Карач Жайнакты “киши өлтүрдү” деген айыпка калтырат. Анткени ошол түнкү окуяда Жайнакты арачалаган үй ээсинин аялына бычакты Карач салып, бирок ошол оор айыпты акырында Жайнак тартып калат.

Чыгармада сүрөттөлгөн бул окуялар Жайнактын кийинчерээк (түрмөдөн келгени) үй-бүлө күтүп, андан Эркин аттуу балалуу болгону анан аны шаарда окуган жерине көргөнү бара жаткандагы эскерүүлөрүндө берилет.

Ошондой эле, бул романда “Жайнак согуштан келе жатат” деген ишенич менен жашаган апасы Баалынын, оорудан агасы Бердиштин каза болгону айтылат.

Бирок тагдырдын буйругу менен Жайнак чыгармада Эркин аттуу жалгыз баласынан да ажырагандан кийин, турмуштун бул сыноосуна туруштук бере албай, психикалык жактан өтө оор абалда калат.

Жазуучунун “Кер өзөн” романын көңүл коюп окуган окурман С.Өмүрбаев өзүнүн (анткени өнөр адамдарынын өмүр жолу көп учурда алардын чыгармаларында камтылат эмеспи) жеке турмушунда өткөргөн орду толгус жоготуусун кандайдыр бир деңгээлде ушул көркөм чыгармасында чагылдыруу менен бирге, өз кызыкчылыгы үчүн эч кимди аябаган Кадырга окшогон канкорлордун да образын ачууга далалаттанганы байкалат.

---

¹ Өмүрбаев С. Кер □з□н. –Ф., 1989, 34-б.

Ал эми иштин 2-параграфында автордун тарыхый-биографиялык романдары талдоого алынат. Атап айтканда, Социалисттик Эмгектин Баатырлары “Телегей” романында (1980) Телегейдин, “Өзгөргөн өрөөндө” (1982), К.Акназаровдун (А.Акбаевдин) □мүр баянынын, эмгектин каармандыгынын кандайча чыгармага айландырылганы, андагы жазуучунун чеберчилиги жөнүндө сөз болот.

С.Өмүрбаев 70-80-жылдары “Тоту” повести (1978), (“К□к жайыкка” киргизилген) “Адылбек”, “Зарылбүбү”, “Телегей”, “Өзгөргөн өрөөн”, “Өрттүү кечүү” өндүү бир катар романдарды, повесттерди жарыкка чыгарды, мындайча айтканда, прозанын ири формаларында иштөө жагынан өзүнүн калемдештеринин алдыңкы катарында эмгектенди. Жазуучу бул жылдары жарыялаган чыгармаларында негизинен өзү жашап жаткан мезгилдеги, бирок бшкалардан өзгөчөлөнгөн эмгегинен бийик аброй таап жаткан адамдардын жаркын элестерин ачып берүүгө аракеттенген. Албетте, мындай чыгармалардын негизги мазмунун кажыбас эмгектин түйшүктөрү түзө тургандыгы табигый көрүнүш.

С.Өмүрбаевдин мына ушундай чыгармаларынын бири – “Телегей” романы адегенде “Соолбос булак”, “Телегей”, “Алтын чөйчөк” аттуу көркөм очерк түрүндө жарыяланып, анан көлөмдүү чыгарма түрүндө жарыкка келген. Бул чыгарма тууралуу кезегинде К.Маликов, К.Асаналиев, Ж.Абдраимов, А.Садыков, М.Түлөгабылов, Р.Сарыпбеков өндүү белгилүү адабиятчылар, сынчылар өз ой-пикирлерин билдиришкен. Булардын көпчүлүгү оң пикирлерин берише, айрымдары чыгарманын терс жактарын белгилешкен. Маселен, адабиятчы А.Садыков “Чеберчиликтин ашуусунда” аттуу макаласында: “Телегей” романынын композициялык курулушундагы өзгөчөлүккө атайын токтолуп, ага өзүнүн төмөнкү оюн келтирген: “Автор бул чыгармада окуяларды өз ара байланыштырып туруучу сюжеттик көпүрөчөлөрдү таштап, анын ордуна майда темачаларды пайдаланган. Ошондой эле, романда кийинки жылдарда кыргыз прозасында өзүнчө бир стилдик агымга айланып бараткан биринчи жактан баяндоо ыкмасы колдонулган”¹ –деп белгилеген.

Чындыгында А.Садыков макаласында көрсөткөндөй, чыгармадагы сюжеттин өнүгүшү подтемалар менен көрсөтүлсө, анда окурманга тишщщщщщ болот. Ал эми чыгарманын жарыяланышы жөнүндө сөз кылсак, “Телегей” романы алгач, 1965-жылы, кийин 1974-жылы, толук оңдолуп 1980-жылы жарык көргөн.

Чыгармада Кочкор өрөөнүндө гана эмес, республикага белгилүү чабан Телегей Сагымбаева башкы каарманга өзү прототип болгон. Ошондой эле, “Телегей” чыгармасында Телегейдин кичинекей кезинен берки окуялар сүрөттөлөт. Автор Телегейдин эне-атасынан эрте ажырап, турмуштун ачуу даамын балалык мезгилинен тартканын чагылдыруу менен анын эмгекчилдигин, турмуш күрөшүндө туруктуу мүнөзүнүн калыптаныш эволюциясын ачмак болгон. 1916-жылдагы Үркүндө Телегей Турпанга ата-энеси менен качып, бирок жолдо томолой жетим калган анын Суура таажесинин колунда жүрүп кордук көргөндөрү, бирок Дүйшөнаалыны жолуктуруп ага турмушка чыгуусу менен алар колхоз чарбасынан өзүнчө кой бөлдүрүп иштей башташы, согуш

---

¹ Садыков А. Чеберчиликтин ашуусунда // Ала-Тоо, 1974, №9, 137-б.

мезгилиндеги кайраттуу аял, мээримдүү эне болгондугу, чыгарманын аягында Телегейдин өткөргөн оор күндөрү артта калып, жакшы турмуштун үзүрүн көрө баштагандыгы кеңири чагылдырылат.

Мындан сырткары, чыгармада терс каармандар совхоздун директору Д.Далбаев, Дүйшөнаалынын (Телегейдин күйөөсү) алысыраак тууганы Калпа, анын кызы Күкүн жана Телегейдин курбусу Алайман анын күйөөсү Кубан, Борукчу карыя жана башкалар катышат.

Ошондой эле, жазуучу 80-жылдардын биринчи жарымында “Адылбек” повестин (1981), ага удаа “Өзгөргөн өрөөн” аттуу романын (1982) жарыялаган. Бул “Адылбек” менен “Өзгөргөн өрөөн” чыгармаларынын башкы каарманы – А.Акбаевдин образы партиянын Кочкор райондук комитетинин 1-катчысы, Социалисттик Эмгектин Баатыры Корчубек Акназаровдун турмушунан алынып жазылган.

Эгерде окурман автордун жогоруда аталган “Адылбек” повестин окубай туруп, “Өзгөргөн өрөөн” аттуу чыгармасын жаңыдан окуса, анда (Адыл Акбаевди) Корчубек Акназаровду туулганынан эле партиялык кызматтарда иш жүргүзгөн экен деген ойго келиши мүмкүн. Анткени, “Өзгөргөн өрөөн” романында (А.Акбаевдин) К.Акназаровдун балалык чагы сүрөттөлбөйт. Анын жаштык курагы “Адылбек” повестинде чагылдырылат. Ушул себептен улам, жазуучу “Адылбек” повестин “Өзгөргөн өрөөн” романына (35-140-б.) киргизгендиги логикалык жактан ырааттуудай эле сезилет.

Ал эми романда Нарын өрөөнүндөгү согуштан кийинки жылдары жаңыдан көтөрүлүп келе жаткан Ак-Талаа, Жумгал, Кочкор райондорундагы колхоздордун жалпы өнүгүштөрү жөнүндө сөз болот. Алсак, “Ак-Чабыр”, “Үлгү”, “Эмгекчи”, “Ылайлы-Суу”, “Кызыл-Эмгек” аттуу колхоздо чечилбей келген маселелер чыгармадагы башкы каарман – райкомдун 1-секретары (А.Акбаев) тарабынан чечилип жүрүп олтурат. Ошондой эле, С.Өмүрбаевдин буга чейинки жараткан романдарына салыштырганда бул чыгармасында каармандардын саны чектелүү.

Жазуучу буга чейинки жарыялаган “Көк жайык”, “Бороондуу күндөр” аттуу романдарында окуялары кубулма, курч ситуациялуу сюжетке көбүрөөк назар салып келген болсо, бул чыгармасында каармандын инсан (личносту) катары жекелик сапаттарына үңүлө карап, замандын алдыңкы адамы катары анын турмуштагы алган ордуна, аткарган ролуна негизги ойду бөлгөн.

Ал эми чыгармадагы коммунист (А.Акбаевдин) Нарын өрөөнүндө жүргүзгөн иштеринин эң орчундуусу Орто-Сырт кыштоосуна жол салуу болгон. Көрсө, райком жетекчиси өзү демилге көтөрүп, аны колдогон ошол райондогу колхозчулардын эмгеги, жол куруучулардын көмөгү менен бүткөрүлгөн бул жумуш – чындыгында эле, К.Акназаровдун өз баяны менен жазылган “Өмүрдөгү ак жол” аттуу китебинде (134-138-б.) көрсөтүлгөндөй, элдик курулуштун негизинде бүткөрүлгөнү, мындан сырткары, Акбаевдин жетекчилиги менен жалпы Ак-Талаа районундагы колхозчулардын жемиштүү эмгегинин үзүрү аркасында чарбадагы койлорго атайы 72 кашар курулганы чындык экени маалымдалат¹.

---

¹ Акназаров К. Өмүрдөгү ак жол. –Б.: Учкун, 2003, 359-б.

С.Өмүрбаевдин бул чыгармасы тууралуу адабиятчы К.Артыкбаев “XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы” аттуу окуу китебинин проза бөлүмүндө төмөнкүчө ой бөлүшөт:

“Эгерде, адамды адам кылган, адамдын жашоосуна мотор сыяктуу дем берип турган эмгек экендигин эске алсак жана өмүрүн ушул багытка арнап, андан башкалардан артыгыраак натыйжа чыгара ала турган адамдар турмушта өзгөчө социалисттик турмушта арбын болгондугун унутпасак, анда С.Өмүрбаевдин чыгармалары ушул чындыкты көрсөтүүгө арналып, ал чындыкты кыйла чебер көркөм элестете алгандыгы үчүн ыраазы болгонубуз жүйөлүү болор эле. Ошондуктан, ушул чындыкты ушул калыбында сүрөттөп, Телегейдин кийинки “Өзгөргөн өрөөн” романындагы Адыл Акбаевдин (Корчубек Акназаровдун) көркөм образдарын түзүүдө алардын кемчиликтерин ачууга жазуучунун аз көңүл буруп коюшун, демек, бир беткей оң каарманды түзүшүн, анын кемчилиги, же социалисттик идеологиянын кысымы деп түшүндүрүү бир беткей пикирди таңуулагандык болор эле”¹ – дегенине толук кошулууга болот.

Окумуштуу К.Артыкбаев окуу китебинде туура белгилегендей, социалисттик коомдо эң биринчи иретте эмгек жакшы уюштурулган. Тагыраак айтканыбызда, советтик коомдо адамдын адамдыгы анын эмгектеги ак ниеттүүлүгү менен өлчөнгөн. Эмгек – ар намыстын, ардактоонун белгиси болгон. Ошондуктан совет адабиятында эмгек темасы башкы тема болуп эсептелген. Анткени, эмгекчи адам – коомдун түркүгү болуу менен бирге, ошол учурда өсүп чыккан коммунисттер өздөрүнүн күжүрмөн эмгеги, ак ниеттүүлүгү менен айырмаланып, эл алдында үлгү болуп келген. Бул коомдун негизги принциптеринин бири – коллективдүү эмгек алдыңкы планга чыгып, андан социалисттик эмгектин баатырлары өсүп чыккан. Маселен, Адыл Акбаев, Телегей Сагымбаева ж.б.

Бирок булар тууралуу айрым адабиятчыларыбыз жалаң эмгекти жазуу, аны пропагандалоо саясаттын гана талабын аткаргандык, буларды көркөм чыгарма деп эсептөөгө болбойт дешкен. Албетте, мындай түшүндүрүү менен келишүү кыйын. Себеби, көркөм адабиятта сүрөттөлгөн турмуш чындыгынын өзүнөн саясат келип чыгат. С.Өмүрбаев чыгармаларында мына ушуну негиз кылып алган. Андыктан “Телегей”, “Өзгөргөн өрөөн” романдарында социалисттик эмгектин мааниси жокко чыгып, булар саясатка байланыштуу чыгып калган деген ойлорго кошула албайбыз.

Иштин III главасы «С.Өмүрбаевдин көркөм тил чеберчилиги» деп аталат. Жазуучу, жогоруда айтылгандай, чыгармачылыгын адегенде ыр жазуу менен баштап, кийин кара сөз жанрында эмгектенип, бирин-эки ырлар жыйнагын, аңгеме повесттерин жана бир катар романдарын, котормолорун калтырды. Анын айрыкча прозалык чыгармалары идеялык-тематикалык мазмундуулугу, чагылдырган окуяларынын кенендиги боюнча кыргыз адабиятында көркөм сөздүн өнүгүүсүнө өз салымын кошкон чыгармалардын катарында турат. Алсак, автор романдарында каармандарынын (өзгөчө улгайган адамдардын) мүнөздөрүн ачып берүүдө тилдин бай ресурстарын билгичтик менен пайдаланган. Анткени автор элдик тилдин жандуу оозеки речин жакшы

---

¹ Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. –Б., 2004, 296-б.

өздөштүргөн. Бул анын бүткүл чыгармачылык өзгөчөлүгүн белгилей турган көрүнүш десек жаңылышпас элек.

Ошондой эле, С.Өмүрбаев элдик тилдин таасирдүү мүмкүнчүлүктөрүнүн натыйжасында көркөм сүрөттөөнүн жеке өзүнө тиешелүү көркөм табылгаларын тапкан. Ал эми турмушту баамчылдык менен аңдап билүү, аларды таасын сүрөттөө, сөздөрдү өз орду менен колдонуу менен чыгармаларында көркөм образдарды түзүү анын чебер жазуучу экендигин айгинелейт.

Себеби жазуучу С.Өмүрбаев чыгармаларын турмуштан алып, андагы эпизоддордо, кыргыз жеринин керемет кооздугун поэтикалуу чагылдырган. Жалпылап айтканыбызда, турмуш чындыгын көркөм образдар аркылуу элестете алуу, портреттик деталдарды, сюжеттик элементтерди, композициялык жайгаштырууларды ыктуу колдоно билүү менен сөз өзгөчөлүктөрүн, диалогдорун айкалыштыра алуу сыяктуу көркөмдүк касиеттер жазуучунун чыгармаларында көбүнчө өз ордун тапкан.

Бирок, айрым кыргыз романчыларына мүнөздүү болгон көп сөздүүлүк, диалогдорду ашыкча узарта берүүчүлүк, чыгарманын жалпы идеялык-көркөмдүк максаты үчүн ашыкча киргизе берүүчүлүк өңдүү мүмкүнчүлүктөрдөн С.Өмүрбаев да куру эмес.

С.Өмүрбаев кийинки жылдары тил боюнча жарыяланган макалаларында, радио уктурууларында бүгүнкү күндө жалпы коомчулук, алардын арасында өзгөчө жаштардын эне тилине жасаган мамилелерине карата аларды окутуу, үйрөтүү, тилди таза сактоо жөнүндө бир топ маселелерди көтөргөн. Жазуучу тилдин тазалыгы үчүн күрөшүү боюнча бул маселелердин бүткүл кыргыз журтчулугуна жеткиликтүү, түшүнүктүү болушу үчүн бир нече жолу, тактап айтканыбызда, 1998-жылы (октябрь-декабрь) айларында радио-маек, радио-сабак түрүндөгү уктуруулардын циклин жүргүзгөн. Бул маектеринде С.Өмүрбаев кыргыз мамлекеттик тилин таза сактоо, аны байытуу жана аларды орду менен колдонуу тууралуу өзүнүн көп кеңештерин, практикалык сунуштарын келтирген. Өзгөчө ал орус жана сырттан кирген тилдердин которулушу, ошол сөздөрдүн кыргыз тилинде айтылышы, колдонулушу жөнүндөгү маселелерге көбүрөөк токтолгон. Ошону менен бирге жазуучунун айрыкча кийинки учурда идиома, фразеология менен макал-лакаптардын туура айтылышы, алардын бүгүнкү күндө өзүнчө эске алынып, кеңири сөз кылууга арзыйт.

Жалпысынан айтканбызда, С.Өмүрбаев радиодогу маектеринде тил маселелерин терең билгендиги, турмушта аларды колдонууда анын касиеттерин терең түшүнгөндүгү менен кескин айырмаланат. Жазуучу өзүнүн тил боюнча койгон теориялык маселелерин, өзү жазган чыгармаларында, иш тажрыйбасында абдан диалектикалык биримдикте ишке ашырган.

Корутунду:

С.Өмүрбаев – кыргыз адабият майданына 50-жылдары келип, чыгармачылыгын адегенде ыр жазуу менен баштап, акырындап проза жанрына өтүш менен бирге котормо жанрында эмгектенүүсүнүн анын чоң чыгарма жазууга болгон аракетин айгинелейт. Мына ошондон улам, анын алгач жарыяланган чыгармалары согушка чейинки жана андан кийинки учурларды чагылдыруу аркылуу реалдуу турмушта жашаган белгилүү адамдардын өмүр-таржымалын,

кшжщрмён эмгектерин сшрёттёё менен жергебизде совет бийлиги орногондон берки кшрёттшщ кшндёрдён бшгшнкш кшнгё чейинки эл турмушун кеъири полотнодо чагылдырган романдарды жаратты.

Жазуучунун кыргыз адабият майданында мейли поэзия, мейли проза багытында, өзгөчө роман жанрында, ошондой эле котормо чеберчилигинде өзүнүн жазуучулук талантына жараша салым кошкондугу талашсыз. Анын ар бир жараткан чыгармасы бирин-бири толуктап, айтылган ойлорунун түпкү маңызын ачып берүүгө, жол койгондугуна жогоруда айтып өтүлгөн чыгармалары күбө.

Албетте биз бул диссертациялык иш менен С.Өмүрбаевдин чыгармачылыгын бүт толук изилдеп аягына чыктык деп айта албайбыз. Келечекте дагы көптөгөн иликтөөлөр жүргүзүлүп, талдоолор болоору анык. Ал эми бул эмгек изилдөөлөрдүн алгачкы башталмаларынын бири гана болуп эсептелинет.

Диссертациянын негизги мазмунун чагылдырган макалалар:

1. Жазуучу С. Ёмшрбаевдин алгачкы чыгармачылык изденшщлёрщ (1-макала) // Эл агартуу. - 2003. -№5-6. - 39-44-б.
2. Жазуучу С. Ёмшрбаевдин алгачкы чыгармачылык изденшщлёрщ (2-макала) // Эл агартуу. - 2003. -№5-6. - 44-51-б.
3. Жазуучу С. Ёмшрбаевдин алгачкы чыгармачылык изденшщлёрщ (3-макала) // Эл агартуу. - 2003. -№7-8. - 16-21-б.
4. С.Ёмшрбаев – котормочу // Эл агартуу. - 2003. -№9-10. - 9-18-б.
5. С.Ёмшрбаев – котормочу // Эл агартуу. - 2003. -№9-10. - 18-25-б.
6. С.Ёмшрбаевдин 80-90-жж. чыгармачылыгы (1-макала) // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы: Гуманитардык илимдер. Сер.1.–Б., 2004.-чыг. 4. -175-177-б.
7. С.Ёмшрбаевдин 80-90-жж. чыгармачылыгы (1-макала) // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы: Гуманитардык илимдер. Сер.1. –Б., 2004. -чыг.4.-177-181-б.
8. С.Ёмшрбаевдин «Бороондуу кшндёр» романындагы кёркём сюжет жана образ тшщщ маселелери (1-макала) // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы: Гуманитардык илимдер. Сер.1.–Б., 2007.-чыг. 5. -121-126-б.
9. С.Ёмшрбаевдин «Бороондуу кшндёр» романындагы кёркём сюжет жана образ тшщщ маселелери (2-макала) // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы: Гуманитардык илимдер. Сер.1.–Б., 2007.-чыг. 5. -127-131-б.

Кыдырова Пазилетхан Маматкуловнанын 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча «С. Өмүрбаевдин чыгармачылык изденүүлөрү» аттуу темада филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: *методология, метод, адабий сын, адабият таануу, улуттук адабият, адабий классификациясы, реалдуу турмуш, реалисттик сүрөттөө, идеялык тематика, котормочулук өнөр, роман жанрынын поэтикасы, идеялык-көркөмдүк, эстетикалык жана поэтикалык өзгөчөлүктөр.*

Диссертациялык иш көркөм сөз өнөрүнө орчундуу салым кошкон кыргыз элинин белгилүү жазуучуларынын бири С. Өмүрбаевдин чыгармачылык изденүүлөрүн, адабиятка алып келген идеялык-эстетикалык табылгаларын илимий изилдөөгө арналган. Анын согушка чейинки жана андан кийинки учурларды чагылдыруу аркылуу реалдуу турмушта жашаган белгилүү адамдардын өмүр-таржымалын, күжүрмөн эмгектерин сүрөттөө менен жергебизде Совет бийлиги орногондон берки күрөштүү күндөрдөн бүгүнкү күнгө чейинки эл турмушун кеңири полотнодо чагылдырган романдары тууралуу алгачкы ирет системалуу изилдөө иши жүргүзүлдү. Ошондой эле ушул негизде анын улуттук адабиятка кошкон салымын, көркөмдүк изденүүнүлөрүн, чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн тарыхый жана теориялык жактан системалык

караштыруу кыргыз адабият таануу илиминдеги иликтей турган орчундуу адабий проблемалардын бири катары каралды.

Иште аталган жазуучунун көркөм тил чеберчилиги жана чыгармаларындагы көркөм образдарды түзүү маселелери жөнүндө гана кеңири сөз болбостон, анын поэзия, проза жана котормо жанрларындагы изденүүлөрү өз-өзүнчө талдоого алынган.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Кыдыровой Пазилет Маматкуловны на тему: «Творческие поиски С.Омурбаева» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – кыргызская литература.

Ключевые слова: *методология, метод, литературная критика, литературоведение, национальная литература, литературная классификация, реальная жизнь, реалистическое описание, идейная тематика, переводческое мастерство, поэтика жанра роман, идейно-художественные, эстетические и поэтические особенности.*

Диссертационная работа посвящена научному исследованию творческих поисков одного из известных писателей С.Омурбаева, внесшего огромную лепту в художественное словесное мастерство кыргызского народа и идейно-эстетические открытия в кыргызскую литературу. Впервые проводится систематическое исследование произведений, в которых широким полотном отражены довоенный и послевоенный периоды, где описываются реальная жизнь, борьба и ратный труд наших людей от суровых дней после установления Советской власти до наших дней. На основе этого систематическое изучение его вклада в национальную литературу, его художественных исканий и творческих особенностей, рассматривается как одна из главных проблем кыргызской литературоведческой науки.

В диссертации освещаются не только мастерство художественного языка и задачи создания образов данного писателя, но и по-отдельности анализируются его поиски в поэтическом, прозаическом и переводческом жанрах.

RESUME

"Creative search of C.Omurbaev"

The thesis is submitted to confer the scholarly degree of Candidate of philological sciences.

10.01.01 - Kyrgyz Literature

Key words: *methodology, methods, criticism of literature, literary studies, national literature, classification of literature, real life, realistic description, ideal themes, translation trade, romance poetics, ideological artistic, aesthetic and poetic peculiarities.*

The research is concerned to the scientific investigation of the creative work. C.Omurbaev was one of the well known writers who made a great contribution to artistic verbal trade to kyrgyz people and - ideal-aesthetic discovery of the kyrgyz literature. Systematic investigation of work was held first time. The prewar and postwar periods, the real life, fight and hard work of the people from the hard days after setting up of Soviet power up to day were reflected in this article. One of the main problems of kyrgyz literature sciences and his artistic search and creative peculiarities were considered on the base of the systematic and theoretic studying of his contribution to the national literature.

Not only about trade of artistic language and tasks of creation characters were given in this work, but also his search in poetry, prosaik and translation romance were analized and given wide coverage in detail.

Нускасы 100 экз. Ченеми 60*84/*16
Кёлёмщ 1,5 басма табак

Жусуп Баласагын атындагы КУУнун басмаканасында басылды
720054.г, Бишкек ш. Манас просп,101